

“Глыток высокай радасці жыцця...”: Янка Брыль як майстар лірычнай прозы

Янка Брыль увайшоў у беларускую літаратуру як аўтар лірычных апавяданняў. “Лірызм, – сцвярджае Г. Паспелаў, – гэта ўласцівасць, якую трэба адносіць не да «родавага» аспекту зместу літаратурных твораў, а да таго яго боку, які можна назваць *пафасам* твораў” [4, с. 119]. Удала падабраная мастацкая дэталь, пейзажная замалёўка, унутраны маналог, лірычнае адступленне, аўтарская характарыстыка – усё гэта дапамагае аўтару стварыць у чытача адпаведны эмацыянальны настрой, прымусіць яго задумацца і суперажываць.

У лірычнай прозе, як і ў паэзіі, звяртае на сябе ўвагу асоба аўтара. Ён тут выступае не проста ў ролі старонняга назіральніка, які канстатуе тое, што бачыць, але і актыўна ўмешваецца ў падзеі. Сам Я. Брыль лічыў, што ў лірычнай прозе “на «я», на асобе аўтара, на яго духоўнай сутнасці і трымаецца твор” [2, с. 516]. Усе падзеі, якія адбываюцца ў творы, перш чым стаць набыткам чытача, праходзяць праз светаразумеўнае пісьменніка. Мы іх успрымаем ужо з пэўнай аўтарскай ацэнкай. Нагадаем радкі з апавядання “Лазунок”, у якіх аўтар знаёміць чытача з галоўным героем:

“Падлетак Міхась Лазунок першую ноч стаіць каля плоскай друкарскай машыны. Ён увесь напоўнены радасцю працы над кнігай...

З вышыні сваіх пятнаццаці год ён важна глядзіць на машыну. Вось яна і вялізная, і хітрая, і шмат чаго ў ёй ён не паспеў дагэтуль зразумець, а ўсё ж такі яна поўнаасцю падначалена яму. Варта толькі павярнуць вось гэтую ручку ў адзін бок – і ўся гэтая музыка спыніцца, у другі – пойдзе зноў” [1, с. 169].

Чытачу яшчэ не вядома, як будуць развівацца падзеі далей, але аўтарская пазіцыя відавочная: пісьменнік з асаблівай пільнасцю ставіцца да духоўнага зместу чалавечай дзейнасці.

У творах Я. Брыля пачуцці героя нярэдка зліваюцца з перажываннямі аўтара. Асабліва гэта заўважаецца ва ўнутраных маналогам, калі думкі персанажа непрыкметна становяцца аўтарскімі. Вось ён разам з Данікам задумаўся над нялёгкім сірочым жыццём хлопчыка, ці з ім жа пакрыўдзіўся на пані Мар’ю, або з Галяй ненавідзіць Хамёнкаў і любіць Сяргея Юрачку. Характэрным у гэтым плане з’яўляецца апавяданне “Маці”, асабліва той эпізод, у якім пісьменнік расказвае пра апошні шлях жанчыны-працаўніцы ў бессмяротнасць. Суперажыванне аўтара настолькі моцнае, што, здаецца, ён піша пра самага дарагога яму самому чалавека,

нават думае пра тое, што і гераіня, хвалюецца сам і прымушае чытача хвалявацца за лёс яе сыноў:

“Свае худыя, так мала ў жыцці цалаваныя рукі яна трымала мазалямі да мазалёў. Шаптала свае, зусім новыя словы малітвы. І ў ранішнім святле роднага сонца ясным быў яе твар, хоць па маршчынах міжвольна каціліся слёзы. Яна і тут не думала пра сябе. Дзе ён, яе Васілёк, чаму не вярнуўся?.. Як добра, божа ласкавы, што ён не прыйшоў, не прыбег нават і на пажар роднай хаты!.. Відаць, далёка недзе сыноч, відаць, адкапалі-такі яны з Азаронкам свае кулямёты... Дзе яны, Уладзік і Сцяпан?.. Хавай іх, божа, усіх трох ад куль, дай ім усім убачыць матчыну магілу!..” [1, с. 275–276].

Такая душэўная блізкасць аўтара з героямі – найважнейшая асаблівасць лірычнай прозы Я. Брыля. Галоўным аб’ектам яе даследавання з’яўляюцца не самі падзеі, а псіхалогія герояў, іх споведзь, іх самараскрыццё.

У лірычных апавяданнях Я. Брыля звычайна влікае значэнне надаецца пейзажу, а ў апавяданні “Галя” ён становіцца адным з галоўных персанажаў. Прырода ў згаданым творы – не толькі фон, сугучны ці не сугучны з настроем гераіні або аўтара, а нешта большае. У думках жанчыны вірыць перажытае і сённяшняе, яна ўся – трывога і гарэнне, і вакол – цішыня і спакой. Але прырода тут не закалыхвае. Кантрасная пачуццям гераіні, яна нібы агаляе іх, выносіць на паверхню самыя балючыя струны душы, да якіх боязна дакрануцца. У сваю чаргу, праз пейзажныя замалёўкі Я. Брыль сцвярджае глыбокую філасофскую думку пра вечнасць і незваротнасць жыцця.

Фарміраванне Янкі Брыля як пісьменніка, знаўцы чалавечых душ адбывалася пад уплывам Льва Талстога, а вось майстрам лірычнай прозы яму дапамог стаць Антон Чэхаў. У гэтым пісьменнік сам прызнаваўся ў нарысе “Мой Чэхаў”.

Заўсёды і ўсюды творы А. Чэхава прыцягвалі асаблівую ўвагу Я. Брыля: у местачковай бібліятэцы яшчэ пры панах, за калючым дротам у фашысцкім палоне, у партызанскім атрадзе, у замежных камандзіроўках, за рабочым сталом пісьменніка. З вялікай спадчыны А. Чэхава Я. Брыль выдзяляў тры апавяданні (“Ванька”, “Белалобы”, “Ведзьма”), якія найбольш запомніліся з маленства.

Успамінаючы пра юнацкія ўражанні ад чэхаўскіх апавяданняў, Я. Брыль адзначаў, што ў іх, асабліва ў “Ведзьме”, яго здзіўляла найбольш адчуванне прыгажосці ў прыродзе: “І невыпадкова, відаць, колькі б разоў ні перачытваў я Чэхава, у тых пачуццях, у той цудоўнай музыцы, што ўзбуджаецца ў душы ад

ягонага ўспрымання прыроды, першай струной звiнiць пачуццё ўпершыню перажытай радасцi – сустрэчы з чароўным чэхаўскiм светам” [1, с. 312].

Я. Брыль даволi часта выступае ў якасцi апавядальнiка, i гэта аўтарскае “я” наблiжаецца да лiрычнага героя. Апавядальнiк i аўтар становяцца амаль iдэнтычнымi, i ўбачыць адрозненне памiж iмi – справа нялёгкая. “Гуртавое” – адно з такіх апавяданняў. “Гуртавое” – узор пейзажнай лiрыкi ў прозе, гiмн роднаму краю, яго гiсторыi, чалавеку працы. Гэта своеасаблiвы роздум над сэнсам жыцця.

Па настраёвасцi, маляўнiчасцi i лiрызму апавяданне “Гуртавое” вельмi блiзкае да чэхаўскiх твораў. Але гэта зусiм не азначае, што Я. Брыль пераймаў манеру пiсьма ў вялiкага рускага пiсьменнiка. Ён пiсаў па-свойму, арыгiнальна, яго творы нi з чымi не зблытаеш.

Фабула апавядання зусiм не мудрагелiстая. Пiсьменнiк успамiнае маленства, эпізоды з жыцця вёскi Загора, калi сяляне штогод збiралiся разам касiць невялiкi кавалачак луга, якi ўжо нiяк нецiга было падзялiць мiж гаспадарамi. Лiтаратурны крытык Ю. Канэ, даючы высокую ацэнку твору, называе яго “вельмi спелым у сваёй вольнасцi” [3, с. 201] апавяданнем. Вольнасць праяўляецца ў тым, што аўтар амаль не прытрымлiваецца сюжэта, тут шмат экскурсаў у гiсторыю, успамiнаў, проста лiрычных адступленняў, але ўсё гэта сцэнтавана адным вялiкiм пачуццём – любоўю да жыцця ва ўсiх яго праявах.

У параўнаннi са штодзённымi напружанымi буднямi ўвесну i ўлетку касьба Гуртавога была iмгненнем, але iмгненнем яркiм, якое суправаджалася своеасаблiвым абрадам, прывiдзеннем веча. Гэта дэталь без лiшнiх слоў сведчыць, якое вялiкае значэнне надавалася падзеi. Вечам у Старажытнай Русi называлi сход, на якiм вырашалiся пытаннi дзяржаўнай важнасцi. Сход загорцаў стаў традыцыйным i нiколі не праходзiў спакойна: смех, гарэзлiвасць змянялiся спрэчкамi, папрэчкамi, але заўсёды заканчваўся аднолькава – лужок вырашалi касiць разам, бо людзi адчувалi задавальненне i ад самога веча, i ад працы гуртам.

Брылёўскi тэкст часам не паддаецца пераказу, тым больш аналізу, яго проста трэба чытаць i ўдумлiва перачытваць:

“Косы шаркаюць у траве i – другiя – звiняць над травой.

Хто лепш за самога касца адчувае красу гэтай працы? Нагамi ў весела-роснай або ласкава-мяккай траве. Грудзьмi, што дыхаюць сiлай i воляй. Вачыма, што бачаць зялёны прастор, якi хутка пад ногi мне ляжа пакорнай травой...” [1, с. 450]

Пісьменнік дапамагае пачуць мелодыю працы, карыстаючыся прыёмам алітэрацыі. Больш таго, асобныя сказы нагадваюць вершаваныя радкі, напісаныя амфібрахіем:

Хто лёпш за само́га касца́ адчува́е
красу́ гэтай пра́цы?
--'-- / --'-- / --'-- / --'--
--'-- / --'--

або:

Вачы́ма, што ба́чаць зялёны прасто́р, які ху́тка
пад но́гі мне ля́жа пакора́най траво́ю...
--'-- / --'-- / --'-- / --'-- / --'--
--'-- / --'-- / --'-- / --'--

У апавяданні “Гуртавое” чалавек не адзелены ад прыроды. Ва ўзаемаадносінах з прыродаю найбольш ярка раскрываюцца эстэтычны густ, маральнае аблічча, патрыятычныя пачуцці апавяцальніка. Як і ў свой час А. Чэхаў, Я. Брыль у някідкай прыродзе роднага краю адчувае вялікую паэзію. Пейзаж у апавяданні надзвычай жывапісны і красамоўны. Ён выклікае ў чытача не толькі зрокавыя ўяўленні, але і адчуванне паху.

Першаступеннае значэнне тут надаецца слову. “Калі я чытаю добрую кнігу, – сцвярджаў у адной мініяцюры Я. Брыль, – не папракайце мяне ў гультайстве. Не хочаце прызнаць, што я працую, джэк думайце, што я маюся – Слову” [2, с. 377].

Прачытаўшы першыя тры абзацы апавядання, няцяжка заўважыць, што такая надзвычай яркая гарціна сенакоснай пары ствараецца з дапамогаю эпітэтаў: *мядзведжыя ахапкі казытлівага сена; пара адноснай сытасці, першахлебнай ды бульбянай, укромна-агурочнай, яблычнай; задумліва-ласкавыя вераснёўскія раніцы; мудрая і сумнаватая паэзія залатога лісця; па-жаночы пяшчотныя дотыкі ціхага, светлага, лёгкага павуціння.*

У апавяданні “Гуртавое”, як і ў многіх іншых творах (“Сняжок і Волечка”, “Жыў-быў вожык”, “Косю мой, косю...”), раскрываецца яшчэ адна грань пісьменніцкага таленту Я. Брыля – мастака-аніمالіста.

Яго замалёўкі адметныя ад тых, што робяць заезджыя мастакі-прафесіяналы. Тут няма экзотыкі. Жывёльны свет у Я. Брыля – гэта памяць, у якой захавалася паэзія і мудрасць жыцця, гэта своеасаблівая школа, якая выходзіць і вучыць, але не павучае, і сённяшняга чытача. Пісьменнік паказвае прыгажосць жывой прыроды як бы знутры, з пазіцыі хлебараба, які “адчувае яе

інакш, паўней, чым яе старонні назіральнік”. Часам у звычайным яму бачыцца незвычайнае.

Кантакт з прыродаю для вясковых дзяцей таго пакалення быў не эпізадычным, не прымусовым. Птушкі былі іх штодзённымі спадарожнікамі ў полі і ў лузе, калі яны бегалі пастушкамі і калі, падужэлыя, браліся за касу або плуг. Птушкі аздаблялі сваім спевам нялёгка будні сялянскіх дзяцей, былі “сведкамі” іх клопатаў, прыцягвалі да сябе сваёй таямнічасцю. Усё гэта дорага пісьменніку, і таму ў апавяданні пераважае цёплая, задушэўная плынь. Я. Брыль піша пра перажытае, што ідзе ад сэрца, вельмі проста. У яго няма лішніх, занадта прыгожых слоў, але ў кожным канкрэтным выпадку ён дамагаецца непаўторнасці гучання фразы.

Гаворачы, напрыклад, пра гарэзлівага шпачка, пісьменнік карыстаецца словамі з памяншальна-ласкавымі суфіксамі (*шпачок, лічак галінка, акенца*), а разнастайнасць яго спявацкага таленту перадаецца спецыфічным брылёўскім парцэляваным сказам: “І з перапевамі, і сваё, і з кешкамі ўсякімі, з зачэпным посвістам, і ад сапраўднай радасці, з поўнай сардэчнай аддачай” [1, с. 449]. Спеў перапёлкі паказаны інакш – з дапамогаю складаных антанімічных эпітэтаў: *“сакавіта-хлёсткі і шчымліва-журботны голіч”*.

Драча аўтар называе скрыпачом, надае яго вобразу паэтычнасць. Адсюль становіцца зразумелай і тая бяздумная, гарэзлівая пагоня за драчамі на лузе ў час касьбы, у якой галоўнае было не дагнаць, не злавіць птушку, а вось так усім разам прабегчы, глянуць у таямніцу прыроды і, як гаворыць сам аўтар, атрымаць “глыток высокай радасці жыцця, хоць часова забыцца пра клопаты, беды і сваркі будзёншчыны” [1, с. 454].

Разам з тым, калі ў сталыя гады аўтар апавядання “Гуртавое” даўно ўжо быў гараджанінам, ён з радасцю глядзеў на статак калгасных кароў, слухаў музыку іх мірнага дыпасу, – гэта не толькі настальгічныя пачуцці, звязаныя з бесклапотным пастушковым маленствам. Гэта яшчэ і напамінак пра складаныя і часам суровыя жыццёвыя законы.

Тонкім лірычным пафасам у Я. Брыля прасякнуты не толькі апавяданні, але і творы вялікай формы, у тым ліку раман “Птушкі і гнёзды”. “Раман «Птушкі і гнёзды» можна назваць песняй аб Радзіме – песняй велічнай, урачыстай і разам з тым лірычнай, тужлівай, гнеўнай і пяшчотнай, напоўненай суровым подыхам ваеннага ліхалецця, глыбокім драматызмам людскога лёсу” [5, с. 157]. Так шчыра і адкрыта сказаў аб рамане Янкі Брыля “Птушкі і гнёзды” У. Юрэвіч. І сапраўды, гэта “песня аб Радзіме”, што прагучала і гучыць да сённяшняга часу, як і ўся творчасць Я. Брыля, у сэрцах многіх людзей, якая да болю знаёмая кожнаму

чалавеку і якая не можа не закрануць сваёй надзвычай лірычнай і такой хвалюючай струной кожнага.

Літаратура

1. Брыль, Я. Збор твораў : у 5 т. / Я. Брыль. – Мінск : Маст. літ., 1979–1981. – Т. 1 : Апазданні 1937–1975. – 1979. – 512 с.
2. Брыль, Я. Збор твораў : у 5 т. / Я. Брыль. – Мінск : Маст. літ., 1979–1981. – Т. 5 : Лірычныя запісы і мініяцюры. – 1981. – 591 с.
3. Канэ, Ю. Як паветра і хлеб: жыццёвы і творчы шлях Янкі Брыля / Ю. Канэ. – Мінск : Маст. літ., 1988. – 320 с.
4. Поспелов, Г. Н. Теорія літаратуры : учебник для ун-тов / Г. Н. Поспелов. – М. : Высш. школа, 1978. – 351 с.
5. Юрэвіч, У. “Адысея пакут і змагання” / У. Юрэвіч // Палымя. – 1965. – № 2. – С. 156–170.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ